

mesi sebebiyle her bakımdan birbirinden farklı olan insanlarla "tanrılar" arasında bir dostluktan söz edilemeyeceğini açıkça belirtmiştir ('İlmü'l-ahlâk, VIII, 7.4-5). İbn Miskeveyh de bu tür sebeplerin sevgiyi olumsuz yönde etkileyeceğini kabul eder. Fakat ona göre Eflâtun'un dediği gibi (*Devlet*, 611^d-612^a) insandaki ilâhî cevher tabiata bulaşmaktan doğan paslardan arındırılır ve tutkuların tesir imkânı yok edilirse o takdirde bu ilâhî cevher "Allah'a benzeme iştiağı" duyar (*Tehzibü'l-ahlâk*, s. 127-128). İbn Miskeveyh, yine Aristo'dan ayrılarak insanın bu ilâhî sevgi ve dostluk mertebesine tam olarak ancak öldükten sonra ulaşabileceğini söyler. Ayrıca dost seçiminin isabetli yapılabilmesi için Sokrat'tan naklettiği bazı pratik öğütler sıralar (a.g.e., s. 140-142).

Başta Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'i olmak üzere çoğu bu eserin etkisiyle yazılmış daha sonraki ahlâk ve tasavvuf kitaplarında dostluk konusu dinî, tasavvufî ve kısmen felsefî yaklaşımlarla ele alınarak dostluk çeşitleri, bunların fitrî, psikolojik ve sosyal sebepleri, gayeleri, fayda veya zararları, insanların dostlara olan ihtiyaçları, dost seçilecek kimsede aranması gereken nitelikler, akıllı ve ahmak dostların özellikleri, dostların birbirine karşı tutumlarının neler olması gerektiği vb. açılardan işlenmiştir (ayrıca bk. MUHABBET).

BİBLİYOGRAFYA:

Lisânü'l-'Arab, "hl", "şdk", "vly" md.leri; *Tacü'l-'arûs*, "hl", "şdk", "vly" md.leri; Buhârî, "Şalât", 80, "Menâkıbü'l-enşâr", 45, "Tehcücüd", 33, "Zekât", 4, "Şavm", 60, "Enbiyâ", 3, "Fezâ'ilü'l-aşhâb", 5, "Meğâzî", 83, 84, "Rikâk", 42; Müslim, "Birr", 159; İbn Mâce, "Muqaddime", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 14, "Zühd", 45; Eflâtun, *Devlet* (trc. Sabahattin Eyüboğlu — M. Ali Cimcoz), İstanbul 1985, 611^d-612^a; Aristo, 'İlmü'l-ahlâk' (trc. Ahmed Lutfî es-Seyyid), Kahire 1924, VIII, 1.1-IX, 11.3 (II, 219-323); Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkîllâh* (nşr. A. Ahmed Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 307-324; İbn Kuteybe, 'Uyânü'l-ahbâr (Tavîl), IV, 3-134; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1310, II, 213-237; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1377/1975, IV, 41-60; Fârâbî, *Füsûlün munteze'a* (nşr. Fevzî M. Neccâr), Beyrut 1986, s. 70-71; İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 125-146; a.m.f., *el-Hikmetü'l-hâlîde* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1983, s. 27, 327-342; Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, Beyrut 1978, s. 162-171; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 574-580; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (trc. Es'ad Abdülhâdî Kandîl), Beyrut 1980, II, 580-606; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 161-166, 170-188, 193-194; IV, 157-268; Sühreverdî, 'Avârifü'l-ma'ârif, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s. 206-214.

MUSTAFA ÇAĞRICI

DOZY, Reinhart Pieter Anne (1820-1883)

Hollandalı şarkiyatçı.

21 Şubat 1820'de Leiden'de doğdu. Güney Fransa'dan Leiden şehrine yerleşmiş Protestan bir aileye mensuptur. Daha lise yıllarında iken edebiyat ve tarih ilgi duydu. 1837'de girdiği Leiden Üniversitesi'nde filoloji, edebiyat ve tarih alanlarında büyük başarı gösterdi. Bu arada üniversite kütüphanesinin Arapça el yazmaları bölümü başkanı ve aynı zamanda Şark dilleri uzmanı olan Weijers'le tanıştı. Lise yıllarında özel ders alarak başladığı Arapça öğrenimine Weijers'in yanında devam etti. Aynı hocadan İbrânîce, Keldânîce ve Süryânîce dersleri de aldı. Daha öğrenciliği devam ederken hocasının tavsiyeleri doğrultusunda Şark tarihi üzerinde araştırmalar yapmaya başladı. Bu sırada Hollanda Kraliyet Akademisi'nce düzenlenen "Geçmişte ve Günümüzde Araplar'ca Kullanılan Kadın ve Erkek Elbiseleri" konulu yarışmaya yine hocasının teşvikiyle katıldı ve sunduğu çalışma birincilik ödülüne lâyık görüldü.

Dozy daha sonra Weijers'in tavsiyesiyle Endülüs tarihi ve edebiyatının kaynaklarına yönelerek "Arap Kaynaklarına Göre Abbâdîler" konulu bir çalışma yaptı. Bu çalışmanın bir bölümünü 1844 yılında doktora tezi olarak sundu. Endülüs tarihi araştırmalarını sağlıklı bir şekilde sürdürmek için İspanyolca öğrendi. Çalışmalarına önce İspanyol tarihçilerinin araştırmalarını incelemekle başladı. Bunlarda birçok yanlış tesbit edince yeni bir tarih yazmaya karar verdi. Bu araştırmasını sürdürürken bir taraftan da 1846'da müdür yardımcısı olarak tayin edildiği Şark yazmaları bölümünde mevcut el yazmalarının katalogunu ha-

zırlıyordu. Fakat Liberal Parti'nin toplantıları sırasında tanıştığı Leiden Üniversitesi hukuk profesörlerinden Thorbecke, bu partinin iktidara gelişiyle İçişleri bakanı olunca Dozy'yi 1850'de görevinden istifa ettirerek Leiden Üniversitesi genel tarih kürsüsüne yardımcı profesör olarak tayin edilmesini sağladı. 1854'te profesör unvanını alan ve 1861-1867 yılları arasında Doğu dilleri kürsüsünde çalışan Dozy çeşitli ülkelerdeki birçok tarih akademisinin üyeliğine seçildi; bazı ülkelerin hükümet başkanları tarafından nişanlarla ödüllendirildi. 1880 yılında Madrid'deki La Institucion Libre De Ensananza kendisine fahri profesörlük pâyesi verdi. 30 Nisan 1883'te Leiden'de öldü. İyi derecede Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Portekizce bilen Dozy ilmi neşriyatını daha çok Fransızca ile yaptı.

Eserleri. A) Telif Eserleri. 1. *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes* (Amsterdam 1845). Bu eserinde eski devirlerden kendi zamanına kadar Arap giysileri hakkında bilgi vermektedir. 2. *Scriptorum Arabum locide Abbâdidis* (I-III, Leiden 1852-1863). İslâm kaynaklarına dayanarak Abbâdîler hânedanı hakkında yazdığı Latince bir eserdir. 3. *Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen âge* (Leiden 1849). Dozy bu eserinde kendisinden önce Endülüs tarihi üzerinde çalışan bazı Avrupalı araştırmacıları tenkit etmekte ve Kastilyalı ünlü şövalye Sid'le (Cid) ilgili geniş bilgi vermektedir. 4. *Histoire des Musulmans d'Espagne (711-1110)* (I-IV, Leiden 1861, 1932). Dozy'nin en önemli çalışması olan eser on yıllık bir mesainin ürünüdür. Müellif Avrupa kütüphanelerindeki Endülüs kültür ve tarihiyle ilgili yazmaların hemen hemen tamamını incelemiş ve eserini daha önce kullanılmamış olan pek çok ana kaynağa dayanarak kaleme almıştır. Ancak Dozy'nin bu çalışması, bazı konuları gereğinden fazla uzatma, siyasî tarihe ağırlık vererek kültür tarihini ihmal etme, İslâmlaşmanın seyir ve sebeplerini, bu arada fukahânın Endülüs cemiyeti içindeki yerini lâıykıyla değerlendirememesi ve zaman zaman bazı subjektif yorumlara gitme gibi kusurlarından dolayı tenkit edilmiştir. Eser *Spanish Islam* adıyla İngilizce'ye (trc. F. G. Stokes, London 1913, 1972), *Historia de los Musulmanes de España* adıyla da İspanyolca'ya (Madrid 1877,

Reinhart
Pieter
Anne Dozy

1984) çevrilmiştir. 5. *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme (571-1863)* (Leiden 1863). Muhtasar bir İslâm tarihi niteliğindeki bu eserinde müellif genel olarak din, vahiy, nübüvvet ve Hz. Peygamber'in nübüvveti, İsmâîlîler, Dürzîler ve Karmatîler gibi konulara temas etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber hakkında aşâğılayıcı ifadeler ve iftiralarla dolu olan eser Abdullah Cevdet tarafından *Târih-i İslâmiyyet* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Kahire 1908). Abdullah Cevdet "İfâde-i Mütercim" başlığı altında yazdığı girişte müslümanların samimi inanç ve duygularını rencide edici fikirleriyle Dozy'nin suç ortağı olmuştur. Eser hakkında, "Bugün müslümanlar için *Târih-i İslâmiyyet*'ten daha faydalı bir kitap yok" diyerek Dozy'nin dile getirdiği gerçeklerin hiçbir bağnazlığa düşmeden kabul edilmesi ve hatta böyle bir eser yazan kimsenin müslüman sayılması gerektiğini iddia etmiştir. Mütercimin ayrıca İslâm tarihi kaynaklarının hiçbirine güvenilemeyeceğini, bunların zorba hükümdarların istekleri doğrultusunda kaleme alınmış siyasî metinler olduğunu söylemesi ve Dozy'nin eserinin bunların hepsinden üstün olduğunu kabul etmesi, muhafazakâr fikir çevrelerinin sert tepkilerine yol açmıştır. Hatta kitaptaki bâriz İslâm düşmanlığı genç dimağları ifsat ederek ruhî bunalımlara sebep olmuş, eseri okuyan bazı tıbbiyeli öğrenciler intihar etmişlerdir. Bu yoğun tepkiler ve meşihat makamına yapılan sayısız müracaatlar sonunda İbrâhim Hakkı Paşa kabinesi 17 Şubat 1910'da kitabı yasaklamış ve mevcut nüshaların Galata Köprüsü'nden denize atılmasına karar vermiştir. *Târih-i İslâmiyyet* ve mütercimi aleyhinde pek çok tenkit kaleme alınmıştır. Bunların en önemlileri Beyazıt dersiâmlarından Hayreddin'in *Beyân-ülhak*'ta (c. VII, sy. 163-172), Manastırlı İsmâil Hakkı'nın da *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebilürreşâd*'da çıkan seri makaleleriyle yine İsmâil Hakkı'nın *Hak ve Hakikat* (İstanbul 1329) adlı eseri ve İsmail Fennî'nin *İzâle-i Şükûk* (İstanbul 1928) adlı kitabıdır.

Dozy'nin bunlardan başka *Supplément aux dictionnaires arabes* (I-II, Leiden 1877-1881; Beyrut 1968); *Les Israélites à la Mecque* (Leiden 1864) ve *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* (Leiden 1869) adlı eserleri de vardır.

B) Neşrettiği Eserler. 1. İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâtâk* (*Description de l'Afrique et*

de l'Espagne, M. de Goeje ile beraber, Leiden 1866, 1968). 2. İbn İzâri, *el-Beyânü'l-Muğrib* (*Histoire de l'Afrique et de l'Espagne*, I-II, Leiden 1848-1851). 3. Şerhu İbn Bedrûn 'alâ kaşîdeti İbn 'Abdûn (*Commentaire historique sur le poème d'Ibn Abdoun par Ibn Badroun*, Leiden-Brill 1846-1848). 4. Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib*. İngilizce tercümesi ve bir girişle birlikte yayımlanmıştır (*The History of the Almohades*, Leiden 1847, 1881). 5. İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (*Notices sur quelques manuscrits arabes*, Leiden 1847-1851). Eserin bazı bölümlerini neşretmiştir. 6. Arîb b. Sa'd, *Tağvîmü'l-Kur-tuba*. Dozy bu eseri yazıldığı yıla izâfetle *Le Calendrier de Cordoue de l'année 961* adıyla ve Latince tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (Leiden 1873).

BİBLİYOGRAFYA :

G. Dugat, *Histoire des Orientalistes de l'Europe*, Paris 1870, II, 44-65; M. J. de Goeje, *Biographie de Reinhart Dozy* (trc. V. Chauvin), Leiden 1883; Serkîs, *Mu'cem*, I, 893-894; Ziriklî, *el-A'âm*, III, 68-69; J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 181-184; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 308-310; Bedevî, *Meusâ'atü'l-müsteşrikîn*, s. 172-174; Ebû'l-Kâsim Şehâb, *Ferheng-i Hâverşînâsân*, Tahran, ts., s. 125-126; M. Jastrow, *Monatschrift für Geschichte und Nissenschaft des Judentums*, XIII, Berlin 1864, s. 313-317; W. Barthold, "Pamvati R. Dozy", *Bulletin Academia Scientific*, XV, Paris 1921, s. 229-244; İnayatullah, "Reinhart Dozy (1820-1883)", *JPHS*, VIII (1960), s. 19-24; *EBr*, VII, 620; *EJd*, VI, 190.

MEHMET ÖZDEMİR

DÖĞER

Oğuz boylarından biri.

Kâşgarlı Mahmud (XI. yüzyıl), Oğuz boyları listesinde bu boyun adını Töker imlâsı ile yazmış ve hayvanlarına vurdukları damgaların şeklini de göstermiştir. Eserini 1206'da yazan Fahreddin Mübârek Şah'ın listesinde görülen "Rögür", Döğer adının müstensih tarafından yanlış yazılmış şeklinden başka bir şey değildir. Reşîdüddin ise (XIV. yüzyıl başları) Döğerler'in adını bugünkü imlâsı ile yazmış ve Döğer'in "toplanmak için" mânâsına geldiğini kaydettikten sonra bu boyun ülûşünün (şölenlerde koyundan yedikleri kısım) "aşığı", onkununun (totem kusu) kartal olduğunu bildirmiş ve damgasının şeklini göstermiştir. *Selçuknâme* adlı eserini XV. yüzyılın birinci yarısında yazmış olan Yazıcıoğlu Ali, Döğer'in "toplanmak için bir araya geleler" anla-

mında ve "sünük"ünün yani ülûşünün de "aşıklı umaca" olduğunu söyleyerek muhtemelen Reşîdüddin'in asıl metnindeki ifadenin tam bir tercümesini vermiştir.

Yine Reşîdüddin'deki "Türkler'in tarihi" bölümüne göre Oğuzeli'nin hükümdarlarından Dip Yavku'nun (Yabgu) beylerinden Taş Bey ile oğlu Yalgu (?) Bey bu boydan oldukları gibi Ala Atlı "Kış Donlu" Kayı İnal Yavku'nun veziri Ayıldur da Döğerler'dendi. Bu rivayetler, Oğuzlar'ın İslâmiyet'ten önceki tarihlerinde Döğerler'in mühim bir rol oynadıklarını gösterir. Fakat onların Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda ve fetih hareketlerinde de büyük bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Cizrelî ünlü tarihçi Şemseddin el-Cezîrî (ö. 739/1338) Artuklu hânedanının bu boydan geldiğini bildirir. Gerçekten Artuk Bey ile oğullarının XI ve XII. yüzyıllarda Türkmenler arasında büyük bir nüfuza sahip oldukları ve asil bir aile sayıldıkları bilinmektedir.

Tahrir defterlerinde on dokuz Döğer yer adına rastlanmaktadır. Bu yerler, diğer boylarınki gibi Orta ve Batı Anadolu'da bulunmaktadır. Birçok Oğuz boyu gibi XIV. yüzyıldan itibaren kaynaklarda kendilerinden bahsedilen Döğerler'in bu yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Suriye'deki Ca'ber Kalesi yöresinde bir beylikleri vardı. 773 (1371) yılında bu beyliğin başında muhtemelen beyliğin kurucusu olan Sâlim Bey görülmektedir. Sâlim Bey, zamanında meydana gelen olaylardan bir çoğuna karışarak hareketli bir hayat geçirmiştir. 1371'de üzerine gelen Şam ve Halep Memlûk valilerini, Hisnikeyfâ (Hasankeyf) yöresinde yerleştiği yer dağda geri çekilmeye mecbur etti. Sâlim Bey 785 (1383) yılında Karakoyunlu Kara Mehmed Bey'in hücumuna uğradı. Kara Mehmed Döğer beyini Musul hacılarını soymakla itham etmişti. Kara Mehmed'in etrafı yağmalayarak kendisine yaklaşması üzerine Sâlim Bey

Döğer boyunun damgası:

- a) Kâşgarlı'ya göre (XI. yüzyıl),
- b) Reşîdüddin'e göre (XIV. yüzyıl),
- c) Yazıcıoğlu'na göre (XV. yüzyıl)

